

دانشنامه بزرگ پارسی در آخرین گفت و گو با استاد احمد بیرشک

با استاد احمد بیرشک مصاحبه‌ای انجام دادیم که متأسفانه در زمان حیات زنده یاد فرصت چاپ پیدا نشد. کتاب ماه کلیات ضمن عرض تسلیت خدمت خانواده آن بزرگوار و جامعه علمی کشور، آخرین گفت‌وگوی انجام شده با ایشان، در زمینه دانشنامه بزرگ پارسی را به علاقه‌مندان ارایه می‌دهد. امیدواریم که کار بزرگ و سترگ دانشنامه توسط دیگر اندیشمندان پیگیری و عملی گردد. روحش شاد و غریق رحمت باد.

○ گفت و گو از:
معظم برقعی رضوی

تخته سنگهای درون غارهای مسکونی خود را نقاشی کردند. دیگری که اسمش یادم نیست در مطالعه خود به این نتیجه رسیده است که اقوام سفیدپوست مثل آریانها (ایرانیها) و یونانیها و ایتالیاییها (منظور رومیان غربی است) و فنلاندیها و شاید اقوام دیگری که من یادم نیست در ناحیه‌ای بین جنوب غربی دریای خزر و دریای سیاه در کنار هم می‌زیستند بی‌آن که مزاحم هم باشند. در این میان تمدن ایرانی چهار قرن از تمدن یونانی و هشت قرن از تمدن لاتینی جلوتر بود. بعد از چند قرن زندگی بر اثر ازدیاد جمعیت و کمبود منابع غذایی آریانها کوچ کردند. از شمال دریای خزر گذشتند و در مشرق دریا به سمت جنوب آمدند و در ناحیه‌ای که ماوراءالنهر نام داشت و امروز جزء جمهوری‌های مستقل آسیای مرکزی است که از متلاشی شدن جماهیر شوروی به وجود آمدند، متوقف گردیدند و بعد از چند قرن بار دیگر به سمت جنوب در افغانستان کنونی سرازیر شدند تا به تنگه معروف خیبر و گذرهای کوهستانی پامیر رسیدند.

○ استاد، از چه زمانی به فکر تدوین دانشنامه بزرگ فارسی بودید و چرا؟
بدون تردید جامعه ایرانی از حیث تمدن از هیچ یک از جوامع دیگر پایین‌تر نیست. تمام کسانی که در راه شناسایی ایران کهن کار کرده‌اند هوش ایرانیان را ستوده‌اند. تمدن قوم ایرانی مورد تصدیق و تأیید همه دانشمندان بیگانه است که درباره ایران مطالعه کرده‌اند. گریشمن فرانسوی که در زندگی ایرانیان غارنشین بیشتر از پنج هزار سال قبل مطالعه کرده در کتاب خود نوشته است: «تمدن ایرانیان غارنشین پیشرفته بوده است» و از این مطلب نتیجه گرفته است که ایرانیان غارنشین لرستان یا نزدیکی آن در سطح زمین به سنگهایی برخورد کرده بودند که معلوم شد سنگ آهن است و از زیر زمین بیرون افتاده است. آنها متوجه ماده سرخ رنگ زیبایی در داخل سنگها شدند. ماده‌ای روغنی ساختند و آنچه را در درون سنگ آهن بود در آن ریختند و مخلوط کردند؛ و رنگ سرخ شجراف بسیار زیبایی به دست آوردند و با آن

در ۲۹ مرداد ۱۳۶۷ طرح دانشنامه بزرگ فارسی را ریختم و پس از پخته شدن طرح به این فکر افتادم که این کار را از طریق بخش خصوصی عملی کنم نه بخش عمومی. اما چون بخش خصوصی در مقابل هزینه‌ای که برای تحقق بخشیدن به این فکر لازم بود علمی نشد، من ناچار به بخش عمومی یعنی وزارت علوم و تحقیقات و فن‌آوری مراجعه کردم

در آنجا به دو دسته تقسیم شدند. یک دسته از معبرها گذشتند و به هندوستان رفتند و آریاهای هندی را به‌وجود آوردند. دسته دوم متوجه غرب گردیدند و در کنار هیرمند پیش رفتند تا به دریاچه هامون فعلی رسیدند. آنان درصدد برآمدند که از جنوب هامون بگذرند؛ اما باتلاقهای عظیم سد راهشان شد. بنابراین، به سمت شمال رفتند و از شمال هامون گذشتند و وارد فلات (یانجد) ایران شدند. در آنجا به دسته‌های کوچک تقسیم شدند. هر دسته راهی پیش گرفت و هر جا به جای مناسبی برای زیست برمی‌خورد، ماندگار شد و کم‌کم شهری و کشور کوچکی تشکیل دادند که مستقل از هم می‌زیستند. از این جمله کیانیان بودند که در اساطیر ما بعد از پیشدادیان به‌وجود آمده بودند. این اقوام جدا از هم نظام ملوک الطوایفی به‌وجود آوردند. دسته‌ای از این گروه که به سوی غرب حرکت کردند باز هم بر سر راه از هم جدا شدند و دسته‌ای از آنها شمال فارس کنونی، محل تخت جمشید را برای سکونت مناسب یافتند؛ و کم‌کم سرزمین پارس را که پارسه نامیده شد به تصرف درآوردند. یکی از دانشمندان بزرگ غرب به نام «یول هارت نر» و نیز چند دانشمند دیگر درباره این اقوام مطالعه کرده‌اند؛ و تسلط آنها بر شناخت ستارگان آسمان و صورتهای فلکی مورد توجهشان قرار گرفت. بر روی ظروف سفالین یا لوحهای دیگر این قوم، تصاویر اجرام معروف سماوی مانند خورشید و ماه و صورتهای فلکی مانند حمل (بره)، ثور (گاو)، جوزا (دو پیکر)... تا اسفند (حوت) در نقاط مختلف پارسه به دست آمده است که حکایت از دانش ستاره‌شناسی این قوم می‌کند. هارت نر که در ساختمان تخت جمشید مطالعات مفصل دارد و یافته‌های خود و همکاران دیگرش را در ۹۳ صفحه از جلد دوم کتاب تاریخ ایران کمبریج نوشته به این نکته اشاره کرده است که از پاستونهای سنگی برجا مانده از ساختمان کاخ معروف آپادانا که به آتش اسکندر مقدونی خاکستر شد، پی برده است که مهندسانی که کاخ تخت جمشید را ساخته‌اند، چنان دقیق بوده‌اند که کاخ را چنان ساخته‌اند که در روز معینی از فصل بهار ستونها و سایه‌های آنها در یک خط مستقیم قرار می‌گرفتند. حالا هم پایه‌های ستونها و ادامه سایه آنها در یک خط هستند. این کار مربوط به بیست و پنج قرن پیش از این است و نکته قابل توجه این است که گاهشماری ایرانی در ۳۸ قرن پیش از این طراحی شده و چنان دقیقی در آن به کار رفته است که دانشمندان بزرگ علوم دقیق فیزیک و ریاضی قرن بیستم میلادی به کار برده‌اند. این نشان می‌دهد که قدمت گاهشماری ایرانی به ۳۷۶۲ سال می‌رسد.

نتیجه مطالعاتی که من از دهه ۱۳۶۰ انجام داده و بیشتر از ۷۵۰۰ ساعت وقت خود را صرف آن کرده‌ام، دو نکته جالب توجه است که موجب سربلندی نیاکان چهل قرن پیش ما است: ۱. گاهشماری ایرانی تنها گاهشماری دقیق جهان است. ۲. طراحان گاهشماری صاحب چنان هوش بوده‌اند که کار ۳۸ قرن پیش آنها با دقت کارهای دانشمندان بزرگ اروپا و آمریکا در قرن بیستم برابری می‌کرده است. برای جلب توجه هموطنانم، به‌خصوص جوانان که امید آینده ایران و ضامن بقای آن هستند به همین مختصر کفایت می‌کنم. توجه به این نکات از مدتها پیش خاطر مرا به خود مشغول داشته بود و فکر می‌کردم که چرا ما یک دانشنامه منتشر نکرده‌ایم. این فکر قوت گرفت تا سرانجام در ۲۹ مرداد ۱۳۶۷ طرح دانشنامه بزرگ فارسی را ریختم و پس از پخته شدن طرح به این فکر افتادم که این کار را از طریق بخش خصوصی عملی کنم نه بخش عمومی. اما چون بخش خصوصی در مقابل هزینه‌ای که برای تحقق بخشیدن به این فکر لازم بود علمی نشد، من ناچار به بخش عمومی یعنی وزارت علوم و تحقیقات و فن‌آوری مراجعه کردم.

زمان جنگ تحمیلی بود و تمام فکر دستگاه متوجه جنگ بود. در نتیجه طرح من که همان روزهای اول از طرف وزارت پذیرفته شده و به دولت احاله شده بود متوقف بود تا جنگ به نحوی به پایان رسید و دولت طرح را قبول کرد و از بهمن ۱۳۷۰ مشغول کار شدیم.

اساسنامه بنیاد دانشنامه در ۱۶ بهمن ۱۳۷۰ تصویب شد و از همان وقت شروع به کار کردیم. کار علمی خوب محتاج به جلب کسانی است که فکر می‌کنند و فکر درست می‌کنند. در جامعه شصت میلیونی ایرانی افرادی که از این نوع هستند چنان مشغولند که فرصتی برای کمک به کار مشابه ندارند. برای ساختن یک خانه، زمین لازم است و تا وقتی که مصالح فراهم نشود خانه ساخته نمی‌شود. بنیاد دانشنامه آرزومند است که روزی برسد که مانند فردوسی بگوید:

بناهای آباد گردد خراب

ز باران و از تابش آفتاب

پی افکندم از «علم» کاخی بلند

که از باد و باران نیابد گزند

فردوسی برای سرودن شاهنامه سی سال وقت صرف کرد. بنیاد دانشنامه باید چنان باشد که بعد از سی قرن هم کارش تمام نشده باشد. باید کوشید و کار خوب کرد تا نام نیک به یادگار گذاشت.

دانشنامه بزرگ فارسی در ۳۲ جلد چهل هزار صفحه‌ای است. اما اگر آمادگی داشته باشیم تحقق آن بین ۳۰ تا ۴۰ سال وقت می‌خواهد

اما مطلب مهم این است که دانشنامه و هر کتاب علمی بزرگ را نمی‌توان فقط به صورت کتاب منتشر کرد؛ بلکه برای هر رشته می‌توان یک لوح فشرده (L.F = CD) تهیه کرد و به جای چند قفسه کتاب یک جعبه L.F در دسترس افراد گذاشت.

تا نیروی کار دارم در این راه در خدمت دوستان هستم و وقتی به حکم طبیعت این نیرو از میان رفت، دیگر بر مرده حرجی نیست.

○ استاد، این مجموعه تا چند جلد تدوین خواهد شد؟
دانشنامه بزرگ فارسی در ۳۲ جلد چهل هزار صفحه‌ای است. اما اگر آمادگی داشته باشیم تحقق آن بین ۳۰ تا ۴۰ سال وقت می‌خواهد و من همیشه نگران هستم که هم‌تاه کوتاه شود. ایران به پیش می‌رود و فرزندان ایران ضامن پیشرفت آن هستند.

○ در یک جمله هدف‌تان را از تدوین دانشنامه بیان بفرمایید.

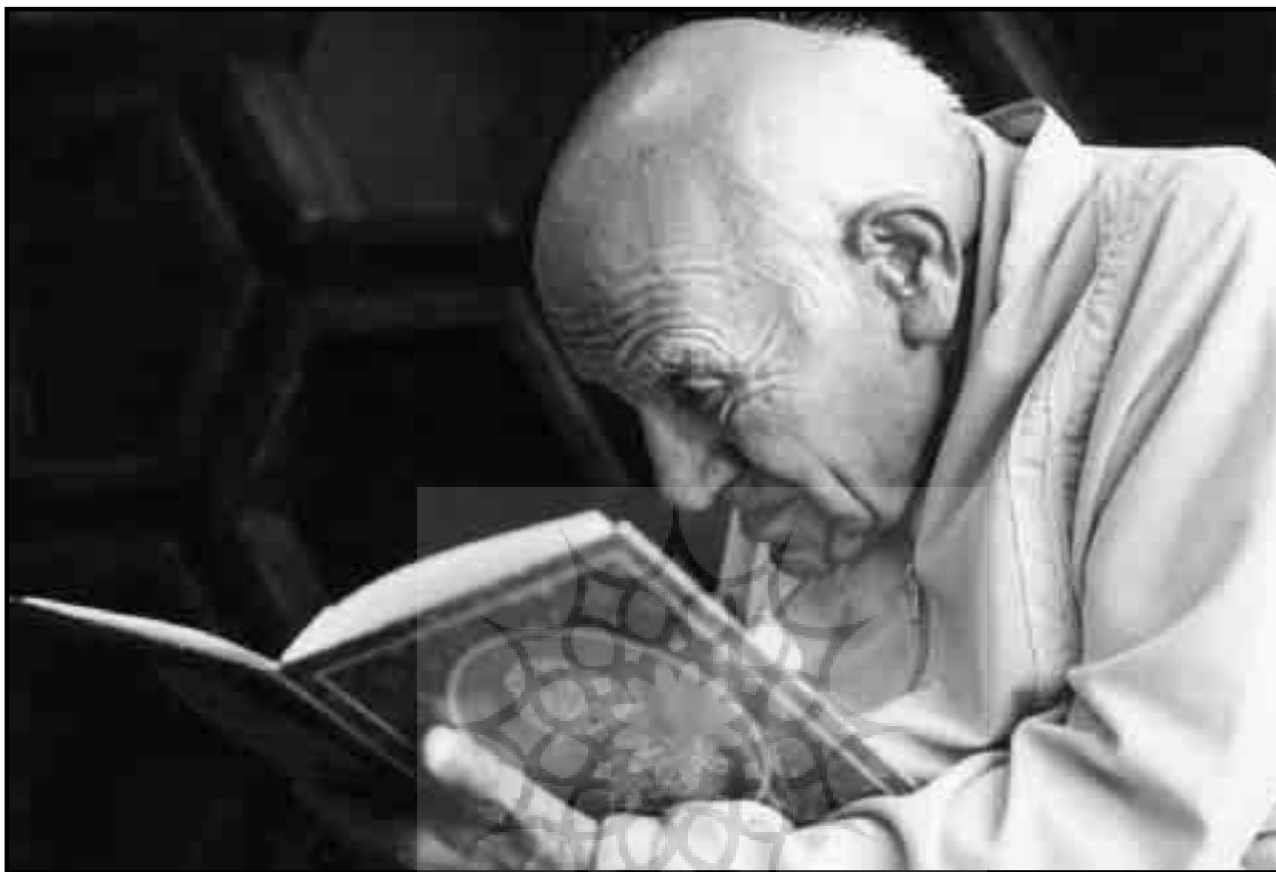
هر چه دانستی است به زبان فارسی را در دسترس فارسی‌زبانان و خارجیان فارسی‌دان قرار دهیم.

○ چه خلایبی در مسائل علمی و فرهنگی وجود داشت که باعث شروع تدوین این مجموعه عظیم شد؟
غیر از خلأ چیزی وجود نداشت. قومی را که شمه‌ای از خصال آن را بی‌ذره‌ای غرور ملی و در کمال صداقت به عرض رساندم از قرن پنجم هجری، اندک، اندک و از قرن هفتم به یکباره دچار رکود شد و این رکود نصیب همه کشورهای اسلامی شد.

در مقاله‌ای که زمانی برای تأثیر زبان مثلاً ترکی، کردی، لری، بلوچ و امثال آن در تعلیم و تربیت نوشتم جدولی تهیه شد. در طرف راست جدول، اسامی کشورهایی را که از حیث سوادآموزی در تراز اول بودند و در طرف چپ اسامی کشورهایی را که از این حیث عقب مانده بودند، آوردم. در وسط برگ، در وسط سطر نوشتم کشورهای پیشرفته و در طرف چپ کشورهای عقب مانده و بعد خودم به جدول مراجعه کردم، دیدم در کشورهای عقب‌مانده فقط نام کشورهای اسلامی است و در کشورهای پیشرفته فقط نام سوریه و لبنان ثبت بود؛ و بدبختانه این توفیق از این جهت نصیب آنها شده بود که یکی مستعمره فرانسه و دیگری مستعمره انگلیس بود.

○ درباره کار علمی دانشنامه بزرگ فارسی توضیح بفرمایید.

با شروع کار دانشنامه، معلوم شد که بدون آمادگی قبلی شروع دانشنامه بزرگ میسر نیست. در نتیجه، کار اصلی دانشنامه شروع نشده است مگر در چند هفته اخیر که از سایت اینترنت مخصوص بنیاد استفاده شده و تهیه دانشنامه‌ای به نام دانشنامه الکترونیکی فارسی آغاز گردیده است و دیگر آن که دانشنامه‌ای زیر عنوان دانشنامه بزرگ فارسی، دانشنامه دانستیهای غیر الفبایی طرح‌ریزی شده که آنچه را دانستی است و دانستش بیشتر مورد توجه است در این دانشنامه دانستیها منتشر کنیم و آن را در کتابهای یکم و دوم و سوم... در دسترس خوانندگان بگذاریم. اما مقالات باید آن چنان تهیه شود که مایه‌ای برای دانشنامه بزرگ گردد و وقتی که شروع به نشر دانشنامه بزرگ کنیم این مقاله‌های منتشر شده را مطابق با معلومات روز تغییر دهیم.

○ چگونه با استانها و نهادهای دولتی و خصوصی

ارتباط برقرار کردید؟

ما تاکنون با استانها و شهرستانها ارتباط برقرار نکرده‌ایم؛ زیرا که دستگاه اداری بنیاد درصدد کار نبوده است. اخیراً من به آقای رئیس بنیاد پیشنهاد کردم که آماده کردن کتابها را از چاپ و نشر آن جدا کنیم. کتابهایی را که آماده می‌شود به مؤسسات بخش خصوصی بدهیم و چاپ و نشر آنها را برعهده آن مؤسسات بگذاریم. آقای رئیس بنیاد این پیشنهاد را پسندید و من هم با دو ناشر که سابقه کار داشتند صحبت کردم و پیشنهادی دادم. منتظر جواب آنها هستم. پیشنهاد این است که کتابهای چاپ شده موجود بنیاد را منتشر کنند و کتابهایی را که از این پس حاضر می‌شود، چاپ و نشر آنها را به عهده بگیرند. امیدوارم این کار عملی شود.

○ کار دانشنامه بزرگ در چه مرحله‌ای است؟

دانشنامه بزرگ آن قدر وسیع است که همان‌طور که گفتم بین سی تا چهل سال به نتیجه می‌رسد. در بعضی موارد که مطلبی مربوط به کشور بزرگی باشد مثلاً درباره چین و هند و مصر باید از منابع خود آنها و دانشمندان خودشان استفاده شود. فعلاً زیر عنوان دانشنامه بزرگ فارسی، دانشنامه دانستیهای غیر الفبایی را شروع می‌کنیم. امید می‌رود که اگر خوب کار کنیم تا سال ۱۴۰۰ دست کم بیست هزار برگ برای دانشنامه بزرگ حاضر شود. ضمناً بنیاد مشغول دانشنامه دیگری است که از اجزای دانشنامه بزرگ است و آن دانشنامه الکترونیکی فارسی است. اختصار آن «د. ا. ف.» است و فعلاً اولین مقاله آن را که درباره آفرینش است تهیه می‌کنم.

○ اعضای گروه علمی دانشنامه بزرگ چگونه برگزیده

شده‌اند؟

اعضای گروه علمی تاکنون از استادان دانشگاهها بوده‌اند. ولی برای نشر دانشنامه دانستیها از همه دانشمندان دعوت می‌کنیم که در صورت تمایل با ما همکاری کنند.

○ شیوه فعالیت در زمینه دانشنامه بزرگ چگونه بوده

است و چگونه دنبال می‌شود؟

از مطالبی که قبلاً گفتم موضوع روشن می‌شود. ما کاری آغاز کرده‌ایم که باید خود را برای آن آماده کنیم و به کار بپردازیم و این روش که چاره‌ناپذیر بوده است زمان می‌طلبد و چنان که در جواب یکی از سؤلهای قبل گفتم،

نگرانی این است که هم‌تها کوتاه باشد. هر چند در روحیه ما نسبت به سابق تغییرهای بزرگی پدید آمده است. این تغییر روحیه است که پشت مرا به آینده فرزندان ایران گرم کرده است. ۳۸ قرن پیش، اخترشناسان ما کاری کردند که از حیث دقت و صحت منحصر به فرد است و با توجه به این افتخار فرزندان ایران با روحیه جدید خواهند کوشید که ایران شناخته شده را از هر جهت بلند آوازه سازند و بتوانند در کنار مردم کشورهای پیشرفته و دانشمند به پیشرفت علم و دانش و اخلاق و معنویت کمکی شایان کنند؛ ان‌شاءالله.

○ آیا هنگام تدوین دانشنامه بزرگ به نمونه‌های خارجی توجه دارید؟

بی‌شک؛ دو دانشنامه که از سایر دانشنامه‌ها بیشتر مورد توجه من است دانشنامه معروف انگلیسی بریتانیکا (Britanica) و دانشنامه فرانسوی اونی ورسالیس (UNIVERSALIS) است. البته دانشنامه‌های دیگر نیز نادیده گرفته نمی‌شود. اما بریتانیکا به منزله یک ابر دانشنامه که عمرش نزدیک به نیم قرن می‌رسد، مهمتر است.

○ استاد، چه نهادهایی باید از این کار حمایت کنند تا کار به طور صحیح و خوب ادامه یابد و به سرانجام رسد؟
به این سؤال نمی‌توانم جواب دقیق بدهم؛ زیرا که من فکر می‌کنم موضوعی مثل دانشنامه بزرگ که سالها پیش می‌بایست به وجود می‌آمد نباید به نهاد خاصی متکی باشد؛ بلکه باید توجه همه نهادهای را به خود جلب کند. بنابراین، وظیفه اصلی بر عهده اداره کنندگان بنیاد دانشنامه است.

○ آیا شما تصمیمی برای تدوین دایرةالمعارف جبر و هندسه و ریاضی گرفته بودید؟

از اسم دانشنامه پیدا است که شامل همه دانستنیهاست. بنابراین، درباره دانشنامه ریاضی یا فیزیک و امثال آن فکری به خاطر نرسیده بود. اما در فکر داشتن کتابهایی در حد امکان کامل برای پیش بردن آن رشته‌ها بودم. پس از به‌وجود آمدن گروه فرهنگی هدف که با توفیقی بی‌نظیر توانست در جامعه کهنسال ما کار فردی را به کار جمعی تبدیل کند، برای تدوین کتابهای درسی گروهی به فعالیت پرداختند؛ تا وقتی که وزارت فرهنگ وقت با یک تصمیم نادرست که در همان زمان موجب کناره‌گیری من از معاونت وزارت فرهنگ شد به امر انحصار کتب درسی مصمم شد.

○ چگونه می‌توان کمبودها و کاستی‌های تدوین دانشنامه بزرگ را برطرف کرد؟

کمبودها و کاستی‌ها بسیار است. اما همت آدمیان موانعی به بلندی کوه را از میان می‌برد. برای رفع کاستیها می‌توان فکر کرد و فکر را با کسانی که بتوانند از کاستیها بکاهند در میان گذاشت.

○ آیا تا به حال جلدی از دانشنامه بزرگ به چاپ رسیده است؟

با عنوان دانشنامه بزرگ فارسی چیزی منتشر نکرده‌ایم. اما به نام بنیاد دانشنامه بزرگ فارسی چند کتاب منتشر شده است؛ چون دانش شامل هر چیزی است که دانستی باشد. هر کس، هر کتابی که مورد نیاز است به فارسی بنویسد در حقیقت به خانواده دانشنامه بزرگ فارسی کمک کرده است. اما بنیاد دانشنامه فقط آنچه را با همت خودش به وجود می‌آید به خود نسبت خواهد داد.

○ استاد، مدخلها را چگونه مشخص و معین کرده‌اید؟
دانشنامه بزرگ به ترتیب حروف الفبا خواهد بود. اما فعلاً به نشر دانشنامه دانستنیهای غیرالفبایی خواهیم پرداخت؛ و ضمناً مقاله‌ها را که منتشر کنیم به صورتی تنظیم خواهیم کرد که به کار دانشنامه بزرگ بخورد و آن‌ها را نگه می‌داریم تا وقتی که برای چاپ دانشنامه بزرگ بدهیم؛ اصلاحات را به آنها بیفزاییم و موضوع را با آخرین معلوماتی که درباره آن شناخته شده است باب روز سازیم.

○ اگر پیشنهادی درباره دانشنامه بزرگ دارید بفرمایید؟

پیشنهاد را فقط به بنیاد دانشنامه دارم نه دیگران و آن این است که دانشنامه بزرگ فارسی باید روزی مقامی به ارجمندی و اگر ممکن باشد ارجمندتر از سایر دانشنامه‌ها به دست آورد و این ممکن نیست مگر با تصمیم و اراده مسئولان بنیاد دانشنامه. در این باره دو بیتی مرحوم فرخی، مدیر روزنامه طوفان را به یاد می‌آورم.
هزار عقده گشاید اراده و تصمیم

پی گرفتن تصمیم، اراده باید کرد
زبون شدیم زبس وقت کار حرف زدیم
زبان بسته و بازو گشاده باید کرد

○ استاد، از شما برای وقتی که در اختیار ما گذاشتید، سپاسگزاریم

مراتب سپاس خود را به شخص شما و کتاب ماه کلیات تقدیم می‌دارم و از خدا برای هر کس که به کار خوب همت می‌گمارد توفیق می‌طلبم.

دو دانشنامه که از سایر دانشنامه‌ها بیشتر مورد توجه من است دانشنامه معروف انگلیسی بریتانیکا (Britanica) و دانشنامه فرانسوی اونی ورسالیس (UNIVERSALIS) است